

M. ANNAEVS SENEGA'dan düşünceler:

FAYDASIZ BİLGİ

Doç. DR. SAMİM SİNANOĞLU

Birçok kötülük, birçok zarar şüphesiz bilgisizlikten doğar. Bu, her devirde böyle olduğu gibi, yaşadığımız çağda da böyledir: günlük hayatımızda hemen hemen her gün misallerini görmekteyiz. Ancak "faydasız bilgi" sözü ilk bakışta bir paradoks gibi görünmekte ise de, gene birçok hususta bilginin faydasız olduğu sözünde küçümsenemeyecek bir hakikat payı vardır; hattâ, kötüye kullanılırsa —tıpkı kötüye meyleden bir insanın zekâsı gibi—, bilginin çok zararlı dahî olabileceği kolayca gösterilebilir. Çünkü bilgi hayatta mürşit değil, iyi veya kötü hedeflere doğru yürümek isteyen insanların elinde bir vasıttan ibarettir. Tarihte biraz gerilere göz atarak izah edelim. Bu "faydasız bilgi" sözü tenbel bir öğrencinin sözü, kendisine falanca dersi niçin bunca eziyetle çalıştırdıklarını bir türlü kestiremeyen öğrencinin de iddiası değil, Roma dünyasının nâdir yetiştirdiği filozoflardan Annaeus Seneca'nın bugün de üzerinde durulması gereken bir düşüncesidir.

Kurtuba'lı düşünürün dilinde tüy yoktur; derhal ve açıkça söyler; kendisi her şeyden evvel *erudition'un*, allâmeliğin düşmanıdır. Bu düşmanlığın belirtisine daha ikinci mektubunda raslıyoruz; burada: "Bilgeliğin ilk alâmeti bence bir yerde durabilmektedir; kendinle başbaşa kalabiliyorsan, ne âlâ! Birçok yazarın her çeşit eserini okumak istemek bir nevi şaşkınlıktan ve kararsızlıktan ileri gelir. Ruhunda devamlı surette yerleşecek bir şeyler elde etmek istiyorsan, belli büyük insanlar üzerinde durmalı ve onlardan feyiz almalısın... Alındıktan hemen sonra çıkarılan yemek fayda etmez... Yeri daima değiştirilen fide cılız kalmıya mahkûmdur... Her yerde olan hiçbir yerde değildir" denilmektedir. Seneca, insanın zihnî faaliyetinin *bir çevrede sınırlandırılmasını* istiyor. Bunu tavsiye etmekle de tekrarlamaktan usanmadığı apaçık bir gaye gütmektedir. Onun nazarında süsleri ile meşgul olanlar, günlerini şarkı öğrenmek ve söylemekle geçirenler, evlerindeki eşyayı yerleştirmek ve mutbağa nezaret etmekle ün salmaya heves eden yeni görmüşler kadar, hasılı sadece zevklerine hizmet etmekle sözde meşgul olanlar kadar yerilmeye müstahak olan bir takım insan vardır, ki bunlar, işleri başlarından aştığı halde, gerçekte bir iş görüyor değildirler: *nemo dubitabit, quin operose nihil agant*¹. Bu sözlerle edebiyatın geniş sahalarında vakitlerini boş çalışmalara (*litterarum inutüia studia*) harcayan aydınlar kastediliyor: "Odysseus'un kaç kü-

¹ De brev. vitae 13,1.

rekçisi varmış?... yok, önce Ilias mı yoksa Odyssea mı yazılmış? Her iki destanı aynı ozan mı meydana getirmiş? ve bunun gibi nice meselelerle uğraşmak Yunan hastalığı idi. Bunlar öyle konulardır ki, şuna buna açmasan, olmaz, çünkü zaten sanabil faydası yoktur; bir defa da açtın mı, adın bilgili diye değil, bilâkis can sıkıcı diye çıkar. İşte böyle fuzulî bilgi edinmenin boş sevdasına (*inane studium supervacua discendi*) Romalılar da kapılmışlardır" ². Gösterilen misallerden bazıları ihtiraz kaydı ile karşılanabilir: Homeros meselesi filologları yüzlerce yıl uğraştırmıştır, halâ da uğraştırmaktadır... Bu çalışmaların da bir gayesi vardır. Evet, bir gayesi bulunduğu için artık bilgi değil, bilim sahasına girer. Fakat çok daha umumî bir gaye güden Seneca böyle düşünemez... Buna *supervacua diligentia*, "fuzulî gayret", "gayretkeşlik" ³ der. "Çünkü bütün bu çeşit bilgiler, ne kadar samimiyetle ortaya dökülürse dökülsün, ne kadar doğru olursa olsun, kimin hatalarını giderecek, kimin arzularını bastıracaktır? Kimi daha cesur, kimi daha âdil, kimi daha asil kılacaktır?" ⁴. Bu suretle Seneca'nın gayesi belirmiş oluyor. İnsan fazilet yolunda ilerlemek için gayret sarfetmelidir; "yeterinden (=lüzumlu olandan) fazlasını bilmek istemek bir nevi ifrattır" ⁵.

Seneca yalnız nazârî edebiyat meselelerine dalıp ömür geçirenlere karşı cephe almakla yetinmez; dil ve edebiyat (*grammatica*) öğretimi ile bilfiil meşgul olup gençleri terbiye etmek gibi gerçekten asil bildiğimiz bir mesleğe atılanların faaliyetini de hoş görmekten uzaktır. Mektuplarından birinde ⁶ "gramer (yani dil ve edebiyat) öğretmenin yanında nice vakit kaybettiği"nden esefle bahseder. Bu düşmanlığın çeşitli sebepleri vardır. Bugün dil., edebiyat., öğretmen., dediğimiz zaman yüksek bir çalışma sahasından ve bu sahada emek veren çok değerli ve hürmete değer bir unsurdan söz ettiğimize inanır veya, hiç değilse, öyle yaptığımızı zannederiz. Roma'da durum farklıdır. Adına bakılırsa, *grammatica* bir *ars liberalis*, yani bir "asil sanat"tır. Gerçekte ise pek rağbet ve itibar görmeyen bir "meslek"ten başka bir şey değildir. Diğer bir takım meslekle birlikte "asil" adına sahip olması, demircilik, marangozluk gibi insanın günlük maddî ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan ve el emeğine dayandığı için "adî" (*vulgares, sordidae*) denilen başka bir takım "kaba" mesleklerle aşçılık, dekorculuk gibi insanın zevkine hizmet ettiği için "eğlence meslekleri" [*artes ludicrae*] denilen başka bir takım mesleklerden ayırd edilmek istenmesinden ve bu çeşit mesleklerin bir hayli de fikir işçiliği ⁷ olduğunun kabul edilmiş'olmasından ileri gelmiştir. Mesleğin bütün asaletine rağmen "gramer" mesleğine intisap edenler, pek az istisna ile, köle, azatlı gibi

² Aynı eser, 13,2-3.

³ Aynı eser, 13,8.

⁴ Aynı eser, 13,9.

⁵ Epist. 88,36.

⁶ Epist. 58,5.

⁷ Bk. Cicero, de off. I 42,150-151.

içtimaî seviyeleri düşük, daha doğrusu içtimaî mevkileri olmıyan kimselerdir⁸. Bize göre her meslek şerefli, ancak Roma cemiyetinde içtimaî mevki sahibi olan bir vatandaş her işe tenezzül edemez: eski devirlerde, geliri varsa, asker ve devlet adamı olmıya emel eder; yoksa, hayatını kazanmak ve servet edinmek için, "mesleklerin en iyisi, en verimli, en zevklisi, hür insana en çok yakışanı" telâkki edilen⁹ çiftçilik mesleğine sarılır. İmparatorluk devrinde ise, en çok rağbet gören meslek eski siyasî hitabetin yerini almış olan avukatlıktır.

Hasılı dil ve edebiyat öğretimi sanattan nasibi olmıyan ve, yalnız teknik bilgiye münhasır kaldığı için, ruha nüfuz ve tesir etmek imkânları bulunmıyan bir faaliyettir. Gerçekte meslek ile sanat arasında dağlar kadar fark vardır. Bu sebepten dolayı Seneca'ya hak vermemek biraz güç; bahusus ki Seneca'nın nazarında "gramer" in ilk vazifesi kelimelere, dile ihtimam etmektir; şiirle, sanat eseri ile pek meşgul olmaz. Olsa bile "bu faaliyetlerden hangisi korkuyu yok eder, hangisi arzuları defeder, hangisi zevk ve sefa düşkünlüğüne gem vurur?"¹⁰ der. Seneca, gene işi felsefeye dökerek, suyu kendi değermenine çekmiştir: *ceterum unum studium vere liberale, quod liberum facit*— gerçekte ancak bir "asil" meşgale vardır: insan ruhunu hürriyete kavuşturan, asilleştiren meşgale, yani felsefi meşgale. Üst tarafı çocuk oyuncağıdır. "Öylesine bilgileri edinmemeliyiz; edinmiş bulunsak bile, unutmamız" ¹¹ der.

Ancak filozofun "gramer" e karşı duyduğu antipati yalnız bu mesleğin kifayetsiz olmasından veya kendisi tarafından öyle telâkki edilmesinden ileri gelmiyor; şahsî diyeceğim mühim bir sebep daha var: Seneca'nın "Rhetor" lâkabı ile anılan babası Roma dünyasının bir ucunda doğup büyümüş bir taşralı olmak dolayısı ile geleneğe bağlı, eski tarzda düşünen bir insandı; Roma'da hür cumhuriyet idaresinin ortadan kalkması üzerine siyasî hitabetin sönüp gitmesine rağmen, oğlunu hatip yetiştirmek istemiştir (daha onun gibi düşünen ve hareket eden birçok kimseler vardı): ancak söylenecek söz olmaz veya olamazsa, en parlak öğretimle dahî, hatip yetişilmez. Üstelik bu öğretimin ekseriya ruha hitaptan âciz olduğunu göz önüne getirirsek, genç Seneca'nın nasıl içten gelen bir sevgi ile felsefeye merak sardığını ve yaşı geliştikçe, gerek kendi kusurlarından gerek içinde yaşadığı cemiyetin türlü bozukluklarından sıyrılanın çaresini ancak felsefeye sığınmakla mümkün gördüğünü daha kolaylıkla takdir ederiz. Felsefe ne kadar özlü ise, gramer ve retorik o kadar boştu¹². İşte bunun için Seneca "gramer" çalışmalarının da faydalı olacağı, aksi takdirde kimsenin çocuklarına bu dersi verdimemesi gerek-

⁸ Suetonius, de granım.1.

⁹ Gic, Cato, 15.

¹⁰ Epist. 88,3.

¹¹ Aynı eser, 88,2.

¹² Aynı düşünce ile Vergilius gençliğinde bir ara retora ve şiire veda etmiştir (bk. Catalepton, 5).

tiği iddiasına cevaben, bu çeşit çalışmaların gerçek, esas çalışma değil, ancak fazilete erişmek için bir nevi hazırlık olarak kabul edileceğini söyler¹³. Yaptığı taviz bundan ibarettir¹⁴.

Fakat bütün felsefe sahasının da Seneca'nın kayıtsız şartsız "tasvibine mazhar olduğu sanılmasın. Bir Romalının nazarında, hayat yoluna göstermesi itibarı ile, felsefenin yalnız ahlâk bölümü mühim ve hususî bir dikkate şayandır; metafizik problemleri arka plânda bırakılmalıdır. Bu fikir o kadar yaygındır ki, Romalılar arasında büyük filozofların yetişmiş olmamasını bu türlü cephe alışı atfetmek yanlış olmaz. Seneca'da ise bu temayül ifrata varacak kadar kuvvetli, Yunanistan'da yetişmiş birçok büyük filozofun kıymetini inkâr edecek kadar haşındır. Seneca uzun bir mektubunun sonunda, bakınız ne der:

"Filozofların da ne kadar boş, ne kadar faydasız gayretleri vardır! Onlar da hecelerinin ayırımına, bağlaçların ve öntakıların hususiyetlerini araştırmıya alçalmışlar, sanki gramercilere mühendislere imrenmişlerdir. Bunların mesleklerinde ne kadar fuzulî şey varsa, kendi faaliyetleri sahasına aktarmışlardır. Netice: yaşamayı değil, konuşmayı daha iyi bilirler. Fazlı incelik, bak ne kadar zararlı, hakikatin ne büyük düşmanıdır! Protagoras her mesele üzerinde aynı şekilde lehte ve aleyhte konuşulabileceğini, hattâ bu mesele üzerine dahî leyhte ve aleyhte konuşulabileceğini söyler. Nausiphanes görülen şeylerin mevcut olabileceği gibi olamayacağını da iddia eder. Parmenides görülen şeylerden hiçbirinin değişik olmadığını ileri sürer. Elea'lı Zenon ise meseleleri mesele olmaktan çıkarır: "hiçbir şey yoktur" der. Pyrrhon'u takip edenler, Megara'lılar, Eretria'lılarla Akademi filozofları hemen hemen aynı fikirdedirler: bunlar yepyeni bir bilim meydana getirmişlerdir: bir şey bilmemek bilimi. Bütün bunları şu edebiyatın fuzulî çalışmaları yığınının katabilirsin. Kimi hiç işe yaramıyacak bilgi veriyor, kimi ise bilgi ümidini ortadan kaldırıyor; hiçbir şey bilememektense, faydasız da olsa, bazı şeyleri bilebilmek, bence, daha iyi... Onlar hakikati görmeme yarayacak ışığı tutamıyor, bunlar ise gözlerini kör ediyorlar. Protagoras'a inansam, kâinatta şüpheden başka bir şey kalmıyor; Nausiphanes'e baksam, bilebileceğimiz yegâne şey böyle bir şeyin olamayacağıdır; Parmenis'e göre yalnız "bir şey" vardır; Zenon'a bak, o "bir şey" de yok! Şu halde biz neyiz? Etrafımızı çeviren, bizi besleyen, destekliyen şeyler nedir? Bütün kâinat ya boş yahut ta aldatıcı gölgeden ibaret! Bilmiyorum: hiç bir şey bilemeyiz diyenlere mi, yoksa bunu dahî bilmemizi çok görenlere mi, hangilerine daha çok hiddetleneyim?"¹⁵.

¹³ Epist. 88,1; 20.

¹⁴ Quintilianus'un Seneca hakkındaki fikri (Inst. orat. X 1, 125-131) esas itibarı ile menfidir. Çünkü "profesör" Quintilianus "öğretim"i vasıtası ile büyük hatipler yetişirebileceğine kani iken, "filozof" Seneca tamamen aksi fikirde idi. "Bilgin" Plinius ile Seneca'nın aralarının iyi olmaması da, filozofun hayatlarını "bilgiç"liğe hasredenleri hor gördüğünden ileri gelmektedir (karş. L. Herrmann, Revue des etudes anciennes, XXX VIII, 1936, ss. 177-181).¹⁵ Epist. 88, 42-46.

Gnozeoloji problemini ele alarak kafa yoran büyüklü küçüklü filozofların gayretlerini bir nevi "metafizik lüks" ¹⁶ addeden Seneca'nın diyalektiğin çok defa içinde kaybolduğu incelikleri de hiç hoş görmemesi tabiidir. Genç dostu Lucilius'a fikir canbazlığından ve canbazlarından sakınmasını sık sık tavsiye eder. "Fare bir kelimedir; fare peynir yer; o halde kelime peynir yer! Bu muhakemenin hatalı tarafını bulamadım farzet: ne çıkar? Bir tehlikeye, bir zarara mı maruz kalırım? Şüphesiz günün birinde fare kapanı ile kelime yakalıyacak değilim., yoksa, ihtiyatsız davranırsam, kitap peyniri yer diye mi korkmalıyım? Çocukça oyunlar, bunlar! Biz bunun için mi alın kırıstırıyor, sakal bırakıyoruz?" ¹⁷. Seneca'nın fikrince sofizm bilmiyen zarar görmez, bilen ise fayda görmez olmakla beraber, bu çeşit uğraşılara vakit vermek zararlıdır, çünkü insan, ne kadar kabiliyetli olursa olsun, bu çeşit oyunlara bir defa kendini kaptırdı mı, kabiliyetini de kuvvetini de kaybetmiye mahkûmdur.

İnsanı belli bir nizam içinde yalnız belli hedeflere doğru yürümiye zorlaması gereken ehemmiyetli bir sebep daha vardır: hayatın kısalığı. Gerçekte günlük işlerimizi, cemiyet hayatını, hastalıkları, uykuyu ve saire düşünecek olur, bir de hayat süremizi ölçersek, görürüz ki bunca şeyi bir ömre sığdırmak öyle kolay değildir ¹⁸. Bu vaziyette pek az kalan zamanımızı ancak elzem olan çalışmalara hasretmeliyiz ¹⁹. "Bakıyorum da, hayretler içinde kalıyorum; 'vaktin var mı?' diye soranlara ne kadar kolaylıkla müsbet vecap veriyorlar! Her iki taraf vaktin ne için istendiğine bakıyor da, istiyen de —sanki bir şey istemiyormuş gibi—, veren de —sanki bir şey vermiyormuş gibi— vaktin kendisini kale almıyor. En büyük nimetimiz heba oluyor. Aldanıyoruz, çünkü vakit maddî bir şey değildir, gözle görülmüyor..." ²⁰. Bu sebepten dolayı *maxima pars vitae elabitur male agentibus, magna pars nihil agentibus, tota vita aliud agentibus*; bizim dilimizle "evet, hayatımızın en büyük kısmını kötü işlere kullanabiliriz, büyük bir kısmını boş geçirebiliriz... ama bütününü yapılması gereken işlerin dışında kalan işlere hasrederiz" ²¹. Limandan çıktıktan sonra fırtınaya kapılıp rüzgârlar tarafından günlerce sağa sola savrulan gemi hakkında çok yol almıştır diyemeyeceğimiz gibi, saçları ak, yüzü buruşuk her insana çok yaşamış diyemeyiz ²²! Halbuki insanın sahip olabileceği, gerçekten sahip olduğu yegâne şey ömürdür: insanlar ise o derece budaladılar ki elde ettikleri değersiz ve —kaybettikleri takdirde yeniden elde etmeleri mümkün olan— şeylerin sahibi olduklarına inanırlar da, bir ömre sahip olduklarından dolayı bir borçları olduğunu düşünmezler: halbuki ömür

¹⁶ Bk. O. Regenbogen, Die Antike, XII Band, 1936, s. 113

¹⁷ Epist. 48, 8-9.

¹⁸ Epist. 88, 41.

¹⁹ Epist. 48, 12.

²⁰ De brev. vitae, 11.

²¹ Epist. 1, 1.

²² De brev. vitae, 8.

öyle bir şeydir ki insan, istese de, minnet borcunu ödiyemez²³. İnsan, o halde, maddî hayatın çalkantısı içinde, mümkün olduğu kadar "boş vakit" (*otium*, bk. de *brev. vitae* 12) bulmalı ve bunu "felsefe"ye hasretmelidir; çünkü *una re consummatur animus, scientia bonorum et malorum immutabili, quae soli philosophiae competit*²⁴, yani "insan ruhu ancak iyi ile kötüyü şaşmadan ayırmayı bilmekle yükselir: bunu insana öğretmek te yalnız felsefeye düşer".

Seneca'nın "felsefe" kelimesi ile kastettiği şey, felsefe tarihi veya türlü filozofların nazariyeleri kabilinden bilgi mecmuu veya bilimidir sanılmı-sın. Sözü etimolojik mânada anlamak lâzımdır; gaye bilgi veya bilim sahibi olmak değil, bilge olmaktır. Bizzat Seneca'nın sözlerine dayanarak izaha çalışalım: hayatı insana tanrılar verir; mesut yaşamak, iyi insan olmak ise insanın kendi elindedir. Çünkü insan ana-babasını seçmez, ama *beraberinde yaşayacağı* kimseleri seçmesi pek âlâ mümkündür. Çünkü şunu bilmeliyiz ki zaman şanı şerefi, anıtları —tunçtan bile olsa— yıkar, her şeyi yok edebilir, yok eder. Zamanın ezici, silici kudretine yalnız geçmişin meydana getirdiği değerler mukavemet eder; bunlar, dünyada insanlık var oldukça, yaşayacaktır; zaman geçtikçe, parlaklıkları artacaktır. Filozoflar, büyük insanlar bu değerlerin yaratıcıları ve aynı zamanda mümes-silleridirler: diğer insanların hayatını sınırlayan sınırlar onların hayatını sınırlayamaz. Bilge maziyi hafızasında toplar; içinde yaşadığı günlerden istifade eder; geleceğe hâkimdir. Onun hayatının başı ve sonu yoktur²⁵. Bu ölmezler bizim için doğmuşlardır; nankörlük etmezsek, onlar bizi karanlıklardan ışığa götüreceklerdir. Sokrates ile sohbet etmek, Karneades ile şüphe etmek, Epikuros ile kaygısız bir hayata kavuşmak, Stoa'cılarla insan tabiatını yenmek., elimizdedir. Mademki tabiat ebediyete iştirak etmemize müsaade ediyor, niçin ömrümüzün o çabuk ulaşılan, dar sınırlarını aşmıyoruz, niçin iyilere müşterek olan âleme bütün kalbimizle atılmıyoruz? Bizi gece gündüz yanlarına kabul edecek olan o yücelerin huzurundan hiçbir zaman ellerimiz boş dönmiyeceğiz²⁶.....

Avrupa'nın en güzide mekteplerinde tatbik edilen öğretimin klâsik-estetik eğitim sistemine dayandığı düşünülürse, Kurtuba'lı düşünürün insanın dolgun değil, olgun olması gerektiği iddiası tamamen haklı görülür. Olgunluğa erişmek için gösterdiği yol ise, antik dünyada dile gelmiş olan birçok gerçekler gibi, bugün de esas itibarı ile değerini muhafaza etmektedir²⁷.

²³ Epist. 1, 7-8. ²⁴ Epist. 88, 28.

²⁵ De *brev. vitae*, 15. ²⁶ De *brev. vitae*, 14.

²⁷ Seneca'nın insan terbiyesi için çok mühim olan "edebiyat"a yer ayırmamasına hayret etmemek elden gelmiyor, bahusus ki bu fikir gerek Yunan'da gerek Roma'da çok eskiden yerleşmiş ve kökleşmiş bir fikirdir. Ancak Seneca'nın yaşadığı devir, tahsili, şahsî temayülleri onun bu yolu niçin tuttuğunu aydınlatmaya kâfidir. Sonra unutmamalı ki antik dünyada felsefî eserler, çok büyük bir ekseriyetle, her şeyden evvel birer sanat eseridir; misal: bizzat Seneca'nın "Mektuplar"ı.